

**Страсбурзьке право.
Європейський суд з прав
людини. Теорія, принципи,
практика**

Найбільш розвинутою та ефективною системою захисту прав людини є Рада Європи. У центрі цієї системи розташовані Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод (Конвенція) та Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ). Суд у Страсбурзі – це не суд «четвертої» інстанції, однак справжня вага і прецедентна цінність його рішень настільки високі, що застереження це виглядає іноді даниною політико-юридичній коректності. В історії ЄСПЛ практично немає випадків невиконання його рішень, що свідчить про ефективність СТРАСБУРЗЬКОГО ПРАВА. Так автор називає право Конвенції та право, яке творить Суд. СТРАСБУРЗЬКЕ ПРАВО – предмет цієї книги. Звичайно, основна увага в книзі приділяється Конвенції та практиці ЄСПЛ. Там, де це доречно та корисно, наводиться практика інших міжнародних та національних судових та квазісудових установ.

Книга призначена не тільки для тих, хто вивчає право, – вона буде цікавою і для практикуючих юристів. Знання Страсбурзького права необхідне кожному юристу, а не лише тим, хто спеціально займається захистом прав людини. Робота представляє інтерес і для широкого кола читачів, тим більше що юридичні концепції викладені – там, де це можливо і доречно, – простою людською мовою. Розкриваючи те чи інше положення Страсбурзького права, автор не цурається далеких аналогій, відсилок до художньої літератури (аж до свого роду ліричних відступів), сміливих протиставлень. Пихатої формули «Нехай не увійде сюди той, хто не юрист!» автор не визнає.

Вячеслав Манукян

СТРАСБУРЗЬКЕ ПРАВО

Європейський суд з прав людини

Теорія, принципи, практика

Київ – 2023

- Манукян В. І.**
С83 **Страсбурзьке право. Європейський суд з прав людини. Теорія, принципи, практика** / Вячеслав Манукян. – Київ : Норма права, 2023. – 596 с.

ISBN 978-617-7850-61-7

Найбільш розвинутою та ефективною системою захисту прав людини є Рада Європи. У центрі цієї системи розташовані Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод (Конвенція) та Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ). Суд у Страсбурзі – це не суд «четвертої» інстанції, однак справжня вага і прецедентна цінність його рішень настільки високі, що застереження це виглядає іноді даниною політико-юридичній коректності. В історії ЄСПЛ практично немає випадків невиконання його рішень, що свідчить про ефективність СТРАСБУРЗЬКОГО ПРАВА. Так автор називає право Конвенції та право, яке творить Суд. СТРАСБУРЗЬКЕ ПРАВО – предмет цієї книги. Звичайно, основна увага в книзі приділяється Конвенції та практиці ЄСПЛ. Там, де це доречно та корисно, наводиться практика інших міжнародних та національних судових та квазісудових установ.

Книга призначена не тільки для тих, хто вивчає право, – вона буде цікавою і для практикуючих юристів. Знання Страсбурзького права необхідне кожному юристу, а не лише тим, хто спеціально займається захистом прав людини. Робота представляє інтерес і для широкого кола читачів, тим більше що юридичні концепції викладені – там, де це можливо і доречно, – простою людською мовою. Розкриваючи те чи інше положення Страсбурзького права, автор не цурається далеких аналогій, відсилок до художньої літератури (аж до свого роду ліричних відступів), сміливих протиставлень. Пихатої формули «Нехай не увійде сюди той, хто не юрист!» автор не визнає.

УДК 341.645.5:342.72/.73](4)

ISBN 978-617-7850-61-7

© Вячеслав Манукян, 2023
© Норма права, 2023

Стану й буду битись вірно
За людей і за святеє
Природженне людське право.

Г. Гейне

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	8
Про назву цієї книги	9
Про що ця праця і для кого	10
ВІД АРИСТОТЕЛЯ, ЛОККА І КАНТА ДО ЗАГАЛЬНОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ	16
Права людини або «права людини»: необхідна примітка	17
Проблема визначень	18
Початок	22
Середина	23
Птолемей, Коперник і... права людини (про користь правдоподібних фікцій)	35
Занепад і підйом	38
Класифікації, покоління, ієрархії...	44
ЗАМІСТЬ ЛІРИЧНОГО ВІДСТУПУ	52
МІЖНАРОДНИЙ РЕЖИМ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ	58
Міжнародний режим: «голубина хода», «орлині крила»	59
Система ООН та права людини	62
Органи, створені в рамках конвенцій з прав людини	66
Роль міжнародних неурядових організацій у захисті прав людини	79
Міжнародні суди та права людини	82
Регіональні судові (квазісудові) органи із захисту прав людини	86
СИСТЕМА РАДИ ЄВРОПИ	96
ТЛУМАЧЕННЯ КОНВЕНЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СУДОМ З ПРАВ ЛЮДИНИ	110
Загальні засади тлумачення; значення предмета та мети договору	111
Тлумачення Конвенції як документа, що розвивається	114

Право Конвенції, національне та міжнародне право	116
Принцип пропорційності та «сфера розсуду»	124
«Ефективне» та «автономне» тлумачення Конвенції	129
Виконання рішень Суду та їх вплив на національне законодавство	133
ЗАХИЩЕНІ ПРАВА (КОНВЕНЦІЯ)	148
Стаття 2. Право на життя	152
Стаття 3. Заборона катування	167
Стаття 4. Заборона рабства і примусової праці	187
Стаття 5. Право на свободу та особисту недоторканність	196
Стаття 6. Право на справедливий суд	237
Стаття 7. Ніякого покарання без закону	288
Стаття 8. Право на повагу до приватного і сімейного життя	298
Стаття 9. Свобода думки, совісті і релігії	334
Стаття 10. Свобода вираження поглядів	349
Стаття 11. Свобода зібрань та об'єднання	398
Стаття 12. Право на шлюб	408
Стаття 13. Право на ефективний засіб правового захисту	411
Стаття 14. Заборона дискримінації	423
Стаття 15. Відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації	444
Статті 16–18. Обмеження щодо прав, що захищаються Конвенцією	448
ЗАХИЩЕНІ ПРАВА (ПРОТОКОЛИ)	454
Протокол № 1	455
Захист власності	455
Поняття майна/власності	456
Принцип «автономності»	465
Структура статті 1: «три норми»	466

Позбавлення власності	471
Інтереси суспільства.	473
Відповідність закону та принципам міжнародного права.	475
Компенсація.	478
Контроль за використанням власності.	481
Право на освіту.	486
Право на вільні вибори	493
Протокол № 4.	500
Протоколи № 6 та № 13	510
Протокол № 7.	518
Протокол № 12.	523
СТРАСБУРЗЬКИЙ СУД	526
ЮРИСДИКЦІЯ ТА УМОВИ ПРИЙНЯТНОСТІ	538
Вичерпання національних механізмів.	542
Правило чотирьох місяців	552
Анонімні заяви.	556
«По суті аналогічна скарга»	557
Явно необґрунтована заява.	559
Скарги, несумісні з положеннями Конвенції	561
Зловживання правом	575
Мирова угода	576
ДОДАТКИ	578
Подання скарги	579
Англійські назви статей Конвенції та Протоколів («матеріальне право»)	583
Короткий словник латинських, англійських та французьких термінів та скорочень, що зустрічаються у рішеннях Європейського суду з прав людини	584
Література.	588

ПЕРЕДМОВА

Про назву цієї книги

Предмет цієї книги – Страсбурзьке право. Нехай не бентежить читача не зовсім звична, недостатньо «нормативна» назва для юридичної книги. По-перше, речі не змінюються від того, як ми їх називаємо, як казав один літературний герой, ім'я якого ми, про всяк випадок, опустимо. По-друге, юридична бібліографія знає приклади справді *безпрецедентні*. Наприклад, одна з книг відомого американського правознавця К. Ллевеліна називається... «Кущ ожини». При цьому не йдеться про популярну брошуру для дилетантів – книга Ллевеліна, надрукована в 1930 році як вступ до американського права, витримала вже 11 видань¹.

По-третє, – і це, мабуть, найголовніше, на думку автора, – назва книги повинна максимально відображати її зміст і навіть частково форму. Страсбурзьке право – дуже своєрідна (*sui generis*) система, яка до того ж постійно еволюціонує. Судді, які засідають в ЄСПЛ, представляють різні правові системи, традиції та школи. У результаті Європейський Суд діє в унікальному правовому середовищі, що є «гармонійним змішанням» різних юридичних традицій. Більше того, Суд сам створює та розвиває цю систему, підтримуючи гармонійну рівновагу². Така конвергенція має місце і в тому, що прийнято називати матеріальним правом, і в процедурах, яким слідує Суд при розгляді скарг. Нарешті, прецедентна практика Європейського суду з прав людини (*case law*) – це не лише збірки рішень у конкретних справах, а насамперед унікальне джерело юридичної думки та стилю.

Все сказане вище і дає нам підставу говорити про такий феномен, як *Страсбурзьке право*, і, відповідно, – назвати так книгу, яку ви тримаєте в руках. А озаглавити книгу просто «*Право Європейського суду з прав людини*» в автора не вистачило здорового глузду. Або фантазії.

¹ Llewellyn K. N. *The Bramble Bush: Classic lectures on the Law and Law School*. Oxford University Press, 2008.

² Про це «гармонійне змішання» ми говоритимемо ще докладніше.

Про що ця праця і для кого

Ця книга призначена не лише для студентів юридичних навчальних закладів. Вивчення основ права Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, прийнятої 4 листопада 1950 р. у Римі, має важливе значення як для загальної правової ерудованості юриста, так і, особливо, для тих, хто хоче займатися таким, що динамічно розвивається, та винятково цікавим напрямом – *Страсбурзьким правом*. Водночас я сподіваюся, ця робота буде цікавою і практикуючим юристам, – тим із них, хто стикається у роботі з питаннями, що регулюються Конвенцією та іншими міжнародно-правовими документами з прав людини.

17 липня 1997 р. в Україні було прийнято Закон «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції». Таким чином, права людини, які раніше обговорювали переважно західні експерти і теоретики, отримали зовсім інший – практичний – вимір у нашій державі. Україна визнала дію ст. 34 (ст. 25)³ Конвенції на своїй території, і, відповідно до цієї статті, Європейський суд з прав людини «може приймати заяви від будь-якої особи, недержавної організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими від порушення однієї з Високих Договірних Сторін прав, викладених у Конвенції чи Протоколах до неї».

З деякими застереженнями можна стверджувати, що сьогодні в Україні (як і в інших пострадянських державах) є механізм реалізації прав, які декларуються в Конвенції. Разом з тим специфіка Страсбурзького права, його об'ємність, суперечливість деяких судових рішень, а іноді й деяка політизованість європейських структур захисту прав людини потребують певної підготовки, знання основних процедур Суду, його великої практики (*case law*).

Здається, що будь-яка освічена людина, навіть яка не має жодного відношення до юридичної науки взагалі і до прав людини зокрема, знайде корисними загальні відомості про Конвенцію та судову практику на її основі. Не будуть зайвими і практичні

³ Тут і далі (за потреби) в дужках дана стара нумерація статей.

поради, які я намагався – де це можливо – викладати простою людською мовою, не перевантажуючи текст юридичними термінами та латинізмами. Останні, треба сказати, у великій кількості зустрічаються в юриспруденції Європейського суду з прав людини. З іншого боку, автор вважав неправильним уникати спеціальних термінів. По-перше, тому що в юриспруденції Суду латинські та часто французькі висловлювання, кліше – це не данина моді, а необхідність єдиного розуміння юристами різних країн (шкіл) суперечливих правових концепцій. По-друге, те, що раніше для багатьох було *terra incognita*, стає необхідністю – міжнародну юридичну термінологію слід знати, вивчати. Найпрогресивніші, освічені юристи, судді, адвокати вже не вважають надмірністю цитувати давніх, використовувати у мовленні і навіть в офіційних документах латину.

Для зручності наприкінці книги наводиться короткий словник лексики, найбільш уживаної в практиці Європейського суду з прав людини (та інших міжнародних судових установ) й у відповідній літературі.

На початку читачеві буде запропоновано короткий екскурс в історію прав людини від Арістотеля до Загальної декларації прав людини. Перш ніж перейти до детального розгляду європейських механізмів захисту прав людини, ми окреслимо універсальний міжнародний режим та регіональні системи з прав людини.

Оскільки знання історії Суду є важливим не лише з історичної точки зору, ми приділили місце історії заснування Європейського суду з прав людини. «Щоб знати теорію предмета, треба знати історію предмета». З цим твердженням Гегеля важко сперечатися. Справді, як буде показано далі, осмислення історичних та політичних передумов створення цього інституту полегшує більш ясне розуміння багатьох ключових рішень та підходів Суду. Це, у свою чергу, має вже цілком практичне значення: знання прецедентів, позицій Суду та його окремих членів щодо проблем, які цікавлять юриста, дозволяє передбачити, яке рішення буде найімовірніше прийнято. Чи не це є найважливішим завданням кожного юриста?

Далі буде описано власне процедуру подання заяви та просування справи вже у «коридорах» самого Суду, а також проблему

підвідомчості справ Суду з посиланнями на найважливіші прецеденти. Видається, знання процедури на цих етапах і, звісно ж, структури Суду, його підрозділів також дуже істотне.

Про особливості авторської термінології. Автор використовує в цій книзі терміни «Страсбурзький Суд», «Суд у Страсбурзі» або просто «Страсбург». Для цього є достатні підстави, про які ми вже говорили вище. Додамо лише, що повну назву, Європейський суд з прав людини, використовувати нерационально з міркувань економії місця. До того ж поняття «Страсбурзький Суд», «Страсбурзьке право» (*Strasbourg Court, Strasbourg law*) і навіть «страсбурзька процедура»⁴ прийняті в іноземній, зокрема англота франкомовній спеціальній юридичній літературі. Немає жодних підстав вважати, що такі короткі, але об'ємні терміни будуть незручними для наших юристів.

Крім того, є ще один, здавалося б, технічний, але дуже важливий аргумент на користь «Страсбурга» та «Страсбурзького права». До прийняття Протоколу № 11 Комісія з прав людини і власне Суд були самостійними, відносно незалежними один від одного органами, і при аналізі ранніх рішень є зручнішим посилатися, де це можливо і доречно, саме на рішення «Страсбурга», не вказуючи окремо Комісію або Суд.

Не зайвим буде нагадати: якщо не застережено інше, Суд (з великої літери) означає Європейський суд з прав людини. Найменування вищих (наприклад, верховних) національних судів даються з великої літери: Верховний Суд (Україна), Верховний суд США тощо.

Посилання на статті Конвенції наводяться переважно у «Страсбурзькому» стилі, тобто так, як прийнято в рішеннях Європейського суду з прав людини, інших міжнародних інститутів, а також в оригінальній англотовній літературі. Українська традиція цитування виглядала б, у даному випадку, більш громіздко. Так, запис «...відповідно до статті 4(3)(b)...» відсилає до п. б), параграфа (частини) 3) ст. 4 Конвенції.

Зрозуміло, автор не претендує на абсолютну повноту аналізу та безперечність його поглядів, та це й не ставилося за мету при

⁴ Наприклад: Биштыга А. Европейский суд по правам человека. Минск, 2000. С. 117.

написанні цієї книги. Моє головне завдання – представити читачеві більш-менш ясну картину того, як можна застосувати на практиці Страсбурзьке право і механізми, передбачені Конвенцією. Знання деяких теоретичних основ Страсбурзького права при цьому, на мою думку, абсолютно необхідне, враховуючи специфіку Суду, особливості судочинства, незвичайний, а часом просто складний для розуміння виклад рішень і особливих (окремих) думок суддів.

Останнє зауваження щодо формату (жанру) книги. Письменник та правознавець А. Синявський написав одного разу: «Хтось вирішив, що наука має бути неодмінно нудною. Мабуть, щоб її більше поважали. Нудний – значить солідний, авторитетний. Але колись і сама наука вважалася хорошим мистецтвом...». А ось що писав Гоголь: «Кожна лекція професора неодмінно повинна... в розумі слухача уявлятися стрункою поемою». Наш великий письменник мав на увазі у цьому випадку науку історію. Смію припустити, що за відомої старанності, спрямованості розуму та фантазії будь-яку науку можна «уявити стрункою поемою». Навіть в укладанні черепиці можна побачити поезію, говорив К. Паустовський, все залежить від людини.

Можливо, деякі міркування автора і особливо афоризми, розсипані на сторінках цієї книги, здивують читача, викличуть бажання заперечити. Що ж, здивування, говорили давні, – мати розуміння, а без свободи заперечень неможливо просуватися у бік істини. Що стосується афоризмів – цитат із художніх творів, сентенцій видатних і менш відомих мислителів, то вони вміщені тут зовсім не як істини в «четвертій інстанції». Автор не цурався і таких висловлювань, які йдуть у розріз із загальноприйнятими ідеями, і, зіштовхуючи судження, що суперечать один одному, вважав, що іскра розуміння краще висікається саме при такого роду зіткненнях⁵.

⁵ Поділюсь із читачем секретом, сподіваючись, що він триматиме його в таємниці. Розподіляючи сторінками книги, більш-менш рівномірно, афоризми, я хотів створити якийсь ритм і настрій. Іншим моїм бажанням було час від часу відволікати читача від предмета, щоб дати перепочинок мозку: психологи стверджують, що такі миттєві відскоки вбік від предмета дуже корисні для здоров'я та ефективні для розумової роботи. Я намагався уникати надто

Право, юриспруденція, мабуть, страждає від надмірної серйозності не менше за інші науки. Але що є право, як не мистецтво «рівного та доброго» – *jus est art aequi et boni*. Подібний погляд на право мали такі корифеї юридичної науки, як Рудольф Ієринг і сучасніший нам відомий юрист і суддя Верховного суду США Олівер Венделл Голмс, автор знаменитої максими «життя права є не логіка, а досвід»⁶. Ставлення до права як мистецтва тим паче можливе у такій сфері, як фундаментальні права та свободи людини. Практика Європейського суду з прав людини – не лише збірка рішень щодо конкретних заяв про порушення цих фундаментальних прав. Рішення цього Суду є унікальним джерелом юридичної думки і стилю, оскільки судді представляють різні правові школи та системи. Сподіваюся, ця книга допоможе краще зрозуміти міжнародні механізми захисту прав людини взагалі – особливо – право, в якому діє Суд у Страсбурзі і яке цей Суд творить...

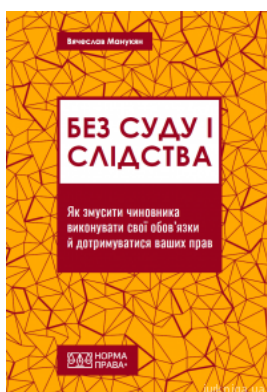
...Страсбурзьке право.

Вячеслав Манукян, LL.M.
магістр міжнародного права
(Лейденський університет, Нідерланди)
та компаративного конституційного права
(Центрально-європейський університет, Будапешт)

популярних висловів – сентенцій, що набили оскому і, по суті, перетворилися на загальні місця. (Навіть Шекспір, якщо часто його повторювати, стає банальним.) Тому читачеві зустрінуться висловлювання призабутих, мало кому відомих чи навіть – це не виключено – абсолютно нікому не відомих авторів.

⁶ Holms O. W. The Common Law (1981).

Книги, які можуть вас зацікавити

Без суду і слідства

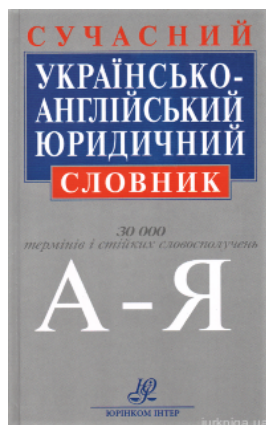
Нечиста теорія права. 3 елементами квантової юриспруденції

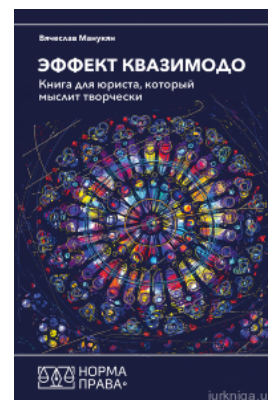
Загальні питання розуміння і застосування практики ЄСПЛ. Том 1

Цивільний Кодекс України

Сучасний українсько-англійський юридичний словник: близько 30 000 термінів і стійких словосполучень, 2-ге видання

Ефект Квазімодо. Книга для юриста, который мыслит творчески

Перейти до галузі права
Європейське право

[Перейти на сайт →](#)